

Kısaca eser, Şeyhü'l-Ekber tarafından takdim edilen ruhanî hayata ilişkin devasa mirasın ve Ekberî külliyata deruhte edilen varoluşsal hakikatlerin evrenselliğini ve çağdaş dünyaya tatbik edilebilirliğini açıkça gösteren kapsamlı bir çalışmadır. Kutsal boyutunu yitirerek neredeyse bütünüyle sekülerleşen modern insana, İbnü'l-Arabî'nin insanda başlangıçtan beri var olan bâkir (*primordiyal*) tabiatıyla, bir diğer ifadeyle ezelde ilâhî olanla ahitleşen fitratıyla yüz yüze gelmesinin ehemmiyetine dair tasvirlerini takdim eden ve onu “kalp” vasıtasıyla kutsal- la buluşup bütünleşmeye davet eden önemli bir eserdir. Böylelikle eser, modern insanı aynı “ilâhî gerçekliğin” günlük hayatındaki mevcudiyetinin ve yansımalarının farkına varmaya zorlamaktadır.

Mustafa Çakmaklıoğlu

Tefsirde Ehl-i Sünnet & Şîa Polemikleri

Mustafa Öztürk

Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009, 358 sayfa.

Son yıllarda çalışmalarını klasik kaynaklara dayanmak suretiyle Şîi düşünce üzerine yoğunlaştıran Mustafa Öztürk'ün bu meyandaki çalışmalarından biri olan *Tefsirde Ehl-i Sünnet & Şîa Polemikleri* adlı eseri, İslâm düşünce tarihinin itikadî alanda başlangıcından günümüze değin iki büyük muhalif müesses mezhebinin farklılaştıkları ve karşı karşıya geldikleri polemik konularını ele almaktadır. Eser, başlığı itibariyle tefsir sahasına ait olduğu izlenimi verse de, polemik konularının bir kısmının siyasî ve kelâmî içeriğe sahip oluşu meselelerin izlerini sürerken yazarını tarih, hadis, kelâm ve mezhepler tarihi kaynaklarına da başvurmaya sevk etmektedir. Bu da eserin daha geniş bir muhatap kitlesinin ilgisine konu olduğu anlamına gelir.

Yazar, eserini bir yandan Ehl-i sünnet ile Şîa -ki burada kastedilen İmâmiyye Şîası'dır- arasındaki en meşhur polemik konularını mukayeseli bir biçimde ele almak, öte yandan da her iki tarafın Kur'an âyetleriyle temellendirdiği bu polemiklerin gerçekten Kur'an ile ilgisinin olup olmadığını, varsa ne düzeyde olduğunu tespit etmek amacıyla yazdığını; nihaî kertede eserin Şîa'yı ve Şîi müslümanları daha yakından tanımayı ve iki taraf arasındaki kalın buz tabakasını en azından tek taraflı olarak bir nebze eritmeyi hedeflediğini belirtmektedir (s. 12). Bunu yaparken yazar, elinden geldiğince objektif olmaya, meseleleri tarafsız ve ilmî bir gözle ele almaya çalışır. Eser, Ehl-i sünnet ile Şîa arasındaki polemiklerin salt bir

tasvirinden ibaret değildir. Yazar ele aldığı her konuda kendi görüş ve kanaatlerini serdetmekte, her iki tarafın da görüş ve değerlendirmelerini tahlil etmektedir.

İki ana bölümden oluşan eserin 156 sayfalık “Birinci Bölüm”ü siyasî ve kelâmî içerikli polemik konularını yani imâmet, ismet, bedâ, rec’at, takıyye ve Ehl-i beyt meselelerini ele almaktadır. Bunlar, yazarın da işaret ettiği gibi aslında Kur’an ile ilişkili ve Kur’an kaynaklı olmayıp mezhebî paradigmalara dayalı olarak Kur’an’la ilişkilendirilmiş ve Kur’an’dan deliller devşirilmiş meselelerdir. “İkinci Bölüm”de ise Kur’an ve tahrif, Hz. Ali ve Hz. Fâtıma mushafları, kıraatler, ahruv-i seb’a, müt’a nikâhı ve abdestte ayakları mesh meselesi başlıklarıyla Kur’an tarihi, kıraat ve fûrû-i fıkıhla ilgili polemikler 161 sayfa içerisinde işlenmiştir. Bu bölümde tefsir kaynakları daha yoğunluklu olarak kullanılmıştır. Eser boyunca yazar, her polemik konusunun akabinde bir “Değerlendirme ve Sonuç” bölümü ilave etmiş, bu nedenle eserin sonunda genel bir sonuç bölümüne ihtiyaç duymamıştır.

Konular işlenirken tarihsel süreç içerisindeki gelişimi, her iki tarafın tartışmaya dair öne sürdüğü nakli ve aklî delillerin arz edilmesi ve bunların tahlil edilmesi şeklinde bir yol izlenmiştir. Her iki mezhebin görüşleri verilirken kendi kaynaklarının kullanılmasına özen gösterilmiştir ki, bu durum eserin değerini arttıran bir hususiyettir. Ayrıca rec’at, Ehl-i beyt, Hz. Ali ve Hz. Fâtıma mushafları, kıraat, ahruv-i seb’a, müt’a nikâhı gibi bazı konular yazar tarafından daha önce müstakil makaleler planında derinlemesine çalışılmış yazıların bazı küçük değişiklikler içeren hâlleridir.

Yazara göre, İslâm’ın ilk dönemlerinden itibaren Ehl-i sünnet çoğunluğu ve iktidarı, Şîa ise azınlığı (bu oran yaklaşık olarak % 90’a % 10 şeklindedir) ve muhalefeti temsil etmiştir. Dolayısıyla iki mezhep arasındaki ilişki öteden beri iktidar-muhalefet ilişkisi olmuş (s. 7), diyalektik bir etki-tepki vasatında gelişerek siyasî gerginlik ve husumete dayalı bir ihtilaf ilişkisi (s. 9) şeklinde seyretmiştir. Bu iktidar-muhalefet ilişkisi, tarafların polemik konularındaki tavır alışlarını da belirlemiştir. Mesela imâmet konusunda Şîa, hayattan kopuk, imâmet-hilâfet ayırımına dayanan romantik bir yaklaşımı benimserken, Ehl-i sünnet olgusal duruma ve reel politiğe uygun bir hilâfet nazariyesi geliştirmiştir (s. 37). Keza takıyye anlayışı da muhalefet konumunda olan Şîa’nın benimsemek durumunda kaldığı esasen siyasî bir tavrı ifade etmektedir (s. 146).

Yazarın dikkat çektiği en önemli hususlardan birisi, kimi zaman aslında Kur’ânî bir temeli olmayan meselelerde birbirine zıt hükümleri savunuyor olsalar bile, her iki grubun bunları Kur’an ile temellendirilme yanlısında buluşmalarıdır. Mesela Hz. Ali’nin imâmetini ispat sadedinde birtakım Kur’an ayetlerini bazen aşırı yorum bazen de te’vil yordamıyla tahrif denilebilecek şekilde anlamlandırarak Kur’an’ı konuşmadığı yerde konuşturan Şîa karşısında, Hz. Ebû Bekr’in

hilâfetinin meşruiyetini temellendirmek maksadıyla âyet ve hadislere dayanan Ehl-i sünnet de aynı yanlışa düşmektedir. Yine Ehl-i sünnet'in ashap arasındaki fazilet sıralamasını hilâfet sırasıyla eşitlemesi de dinî değil, siyasî bir tavrıdır. Öte yandan Şîa'yı bazı konularda eleştiren Ehl-i sünnet, benzer noksanlıklarla kendisi de mâlûldür. Örneğin Şîa'yı Kur'an'ın tahrif edildiği iddiasında olmakla suçlayan Ehl-i sünnet, en muteber kaynakları da dahil olmak üzere çeşitli eserlerde geçen, Ahzab sûresinin aslında Bakara sûresi kadar uzun olduğu, recm ve radâ (süt emzirme) gibi "hükmü bâki lafzı mensuh âyet"lerin mevcudiyeti, Kur'an'ın cem edilirken bazı âyetlerde iki şahidin bulunmayıp tek şahitle yetinilmesi ve bu durum için şahitliği iki kişiye denk bir kişinin şahitliği (*zû's-şehâdeteyn*) şeklinde bir teorinin geliştirilmesi, Haccâc'ın Kur'an'ın on bir yerinde değişiklik yaptığı gibi, rivayetleri dikkate almakta ve garip teviller geliştirmektedir.

Yazarın bazı tespitleri dikkate değer olup üzerinde yeniden düşünülme hak etmektedir. Mesela yazar, Şîa'nın imamların masumiyeti (*ismet*) nazariyelerinin Kur'an'a dayandırılmayacağını söylerken, aynı zamanda Ehl-i sünnet'in "peygamberlerin ismeti" telakkilerinin de Kur'an'la temellendirilemeyecek bir keyfiyete sahip olduğunu belirtir. Zira en başta Hz. Peygamber'in bazı fiil ve icthatlarına ilişkin itap âyetleri olmak üzere, diğer bazı peygamberlerin hatalı tutum ve davranışlarından söz eden muhtelif âyetlere rağmen, ismet-i enbiya telakkisine Kur'an'ı mesnet göstermek mümkün değildir (s. 65). Öztürk'e göre Sünnî geleneğin ismet konusunu kelâma dahil etmesi, Şîa'nın masum imam nazariyesinin bir yansımasıdır ve bu telakkinin kabul görmesinde en etkin kişi, bu konuda müstakil bir eser de yazmış olan Fahreddin er-Râzî'dir (s. 66).

Yazar bazen konu ile doğrudan alakalı olmadığı hâlde, "yeri gelmişken" kabilinden, başka meselelere de değinir. Bunlar aslında çoğu zaman üzerinde derin düşünülmüş çarpıcı iddiaları gündeme taşıyan hususlardır. Bu kapsamda yazarın, imamların masumiyeti konusunda Şîa'nın inancına benzer yaklaşımların Sünnî gelenek içerisinde de, özellikle Sünnî-tasavvufi çevrelerde mürşitlere, halk dindarlığında tarikat ve cemaat liderlerine atfedilen niteliklerde görüldüğü, sanki adı konmamış bir ismet inancının varlığından söz edilebileceği (s. 68); bütün sahâbileri "udûl" kabul eden Sünnî telakkinin sorunlu olup Şîa'nın "bütün imamlar masumdur" iddiasından pek farkı olmadığı (s. 69); rec'at meselesinde Kur'an kıssalarında epik ve hatta mitik bir dil kullanıldığı (s. 118); takyye konusunda Şîi gelenekte görülen saptırmaların İslâm kültür ve medeniyetinde başka örneklerinin de mevcudiyetinden söz açarak İslâm'ın ilk zamanlarında zühd ve takva anlayışının zamanla tasavvufa ve tarikatlarla müesses bir yapıya kavuşması sürecinde birçok yozlaşma emaresini içinde barındırdığı (s. 124); Kur'an'ın tahrifi meselesinde Tevrat'ın tahrif edilip edilmediği ve tahrifin keyfiyeti (s. 176-177);

abdest konusunda Kur'an âyetlerinin tevkifi olmadığı ve sahabenin ihtihadiyla belirlendiği (s. 318-319) gibi bahis ve yorumları anılabilir.

Yazarın eser boyunca vurgulamaya özen gösterdiği önemli bir nokta da İmâmiyye Şîası içerisindeki Ahbârî-USûlî farklılaşmasıdır. Genel itibariyle Sünnî cenah içerisinde ehl-i hadise mukabil gördüğü Ahbârîlik karşısında Usûlîliği olumlayan yazar, birçok konuda Ahbarîler ile Usûlîler'in farklı kanaatlere sahip olduğuna, Usûlî anlayışın daha "ma'kûl" ve "mu'tedil" bir zemin arayışı içinde bulunduğu, Sünnîler'in iki grup arasındaki farklılığın farkında olmadan bazı genellemelere giderek Şîa'yı toptan mahkûm ettiğine dikkat çeker. Müt'a, rec'at, takıyye gibi adları Şîa ile birlikte anılan konularda bile genel kanaatin aksine görüş bildiren Şîî müelliflerin varlığını ve Şîa içerisinden gelen iç kritikleri özellikle gündeme taşır. Sadece Şîa için değil, her mezhep ve düşünce için genellemelerin tehlikeli olduğuna örneklerle dikkat çeken yazarın, az da olsa bazen Eş'arîlik hakkında yaptığı değerlendirmelerde genellemeye kaçtığı görülebilmektedir (s. 8, 41).

Eserde yazarın kelâmî görülen pek çok konunun aslında siyasî olduğuna veya gerisinde bazı psikolojik ve sosyolojik sâiklerin rol oynadığına dikkat çekmesi önemlidir. Örneğin rec'at anlayışının Emevîler ve Abbâsîler döneminde imamlar ve taraftarlarına yönelik baskı ve zulüm politikalarının oluşturduğu derin travmaların izlerini taşıdığı, yaşanan mağduriyet psikolojisinin Şîiler'de hem bir ümit ve teselli arayışına hem de bir rövanş alma hırsına yol açtığı tespiti (s. 111); yine bu baskı döneminin takıyye anlayışının oluşumunda önemli bir etken olarak rol oynadığı (s. 126-127), iktidar konumundaki Ehl-i sünnet'in bu durumu anlayamadığı (s. 146) gibi tespitler bu hususa örnek olarak verilebilir.

Yazarın Şîî olmaması ve Sünnî bir çevreye müntesip olması, yukarıda çeşitli örnekleri de verildiği üzere, Sünnîliği her şeyiyle savunduğu ve eleştiriden azat ettiği anlamına gelmemektedir. Bilakis birçok konuda Sünnîler'i de eleştirir ve Sünnîler'in Şîa'yı tenkit etmeden önce, kendi söylemlerini ve delillerini gözden geçirmeye ihtiyaç duyduklarını ihsas eder. Ayrıca Şîa'yı Sünnî düşünceden bariz biçimde ayıran bazı hususlarda dahi Şîa'yı haklı gördüğü takdirde bunu belirtmekten geri durmaz. Mesela abdest âyetinde farz kılınan şeyin ayakları mesh etmek olup Hz. Peygamber'in birçok ibadette yaptığı gibi ziyadesini tercih ederek çoğu zaman ayaklarını yıkadığını söylemesi (s. 333-334); müt'a nikâhı konusunda Şîa'nın, Nisâ 4/24. âyette müt'a nikâhından bahsettiği ve Hz. Peygamber'in bu nikâhı yasaklamadığı, yasaklayan kişinin Hz. Ömer olduğu şeklindeki iddialarını Ehl-i sünnet'in öne sürdüğü görüş ve delillerden daha sağlam bulduğunu belirtmesi (s. 302) bu kabilden sayılabilir. Ancak Şîa'nın bu konudaki delillerinin daha isabetli olması müt'anın bugün de uygulanabileceği anlamına gelmez. Öztürk, bu konudaki görüşünü ahlâkın yerel/tarihsel ve evrensel/tarihüstü olarak ikiye

ayrıldığı, Hz. Ömer'in müt'ayı yasaklayarak yerel ahlâki hükmün yerine evrensel/tarihüstü olanı ikame ettiği tarzında bir teoriyle temellendirmeye çalışır. Ancak kanaatimizce söz konusu teorinin içerdiği birtakım güçlükler bir yana, müt'a konusunda bütün İslâm mezhepleri içerisinde yalnız kalan İmâmiyye Şîası'nın delillerinin daha güçlü olduğu konusu ise ayrıca tartışmaya açıktır.

Sonuç olarak bu eser, Ehl-i sünnet ile Şîa arasında tarih boyunca polemik konusu olmuş hususlara dair tarihî seyir, gerisindeki siyasî, psikolojik ve sosyal faktörler, iki tarafın görüşlerini temellendirirken kullandıkları deliller hakkında bilgi sahibi olmayı, bunlara dair titiz ve eleştirel bir gözün değerlendirmeleri ışığında tefekkür etmeyi isteyen araştırmacılar için önemli bir kaynak eser konumundadır. İki mezhep arasındaki kalın buz tabakasının hamaset ve inat duygularıyla erimeyeceği âşikârdır. O yüzden hem Sünnîler'in hem de Şîîler'in bütün ön kabullerini ve kendilerine öğretilenleri bir kenara koyup hakikate ulaşma arzusuyla önce kendilerini sorgulama cesaretini göstermesi gerekmektedir. Taassup sahibi bir kimsenin elbette bu eserden alacağı hiçbir şey yoktur; ancak kimi zaman acı da olsa hakikati kabullenmeye hazır zihinlerin bu kaleminden istifade edeceği şüphesizdir.

Kadir Gömbeyaz

Who are the Real Chosen People? The Meaning of Chosenness in Judaism, Christianity and Islam

Reuven Firestone

Woodstock, Vermont: Skylight Paths Publishing, 2008, x + 158 s.

This is a non-polemical and very readable book on the idea of chosenness written from the perspectives of all three monotheistic religions, the religions that are almost exclusively associated with the idea. In this book, Reuven Firestone, an American Reform rabbi and a professor of Medieval Jewish and Islamic studies at Hebrew Union College, as well as being an active figure in interfaith dialogue, provides not so much a scholarly but a remarkably neutral and fairly analytical approach to the question of chosenness as it appears in Judaism, Christianity, and Islam.

The starting point of the book is the reality of religious plurality and the inevitability of interaction between different religious groups, especially monotheistic ones, and how to make sense of chosenness and salvation, i.e., the claim to religious privilege or superiority, in a multi-religious world. In order to find an answer to the question of why the idea of chosenness exists, Firestone examines,